Contemporary Political Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 17, No. 1, Spring 2026, 347-370
https://www.doi.org/10.30465/cps.2025.48993.3397

The Methodology of Contemporary Historiography:

Epistemological Insights into Mehdi Malekzadeh's Historiography

Golamreza Vafaeemehr*

Mahboubeh Shrafi**

Abstract

The following research works on the epistemology conceptions in Mehdi Malekzadeh's historiography and the effect of his historiographical method in the book of Iran's constitutional history. so, the question which arises here is, what is Mehdi Malekzadeh's epistemological sight on the basics of history and what effect did it have on his historiography? for answering this question, it has been tried to analyze the historian's biography and the content of his work, study the main components of the historian's attitude in knowing history, its usefulness and purposes, the type of impact it has on the history of narrative by the historian. The research results indicate that, Malekzadeh, when faced with the nature of history, considered it as a science feature and tried to adhere to its requirements, as he tried to pay special attention to important components such as explanation, analysis, criticism, as well as objectivity in the narration of historical events. He tried to provide a comprehensive narrative of historical events along with the analysis of issues and approach scientific historiography.

Keywords: Mehdi Malekzadeh, historical epistemology, science of history, the event of constitutionalism.

* PhD Student of History, Islamic Azad University, *Yadger –e-Imam Khomeini* (RAH) Shahre Rey Branch, Tehran, Iran, reza.vafaee@pnu.ac.ir

** Associate Professor of History, Islamic Azad University Central Tehran Branch (Corresponding Author), Tehran, Iran, Sharafi48@yahoo.com

Date received: 13/06/2024, Date of acceptance: 18/04/2025

Introduction

One of the most important features of contemporary history is the development of Persian historiography since the post-constitutional era and the emergence of a new historiography. Prior to this period, Iranian historiography largely adhered to traditional methods, often prioritizing political narratives at the expense of social history and the experiences of ordinary people. Another characteristic of the fatalist view is the occurrence of events and the emergence of developments. The predominant idea of this view is that what happens in the world is an extraterrestrial and predetermined fate, independent of man's role. As for the style and prose of these books, it can be said that they are mostly artificial and have a complex style in the expression and description of events. However, the occurrence of the Renaissance in Europe and the entry of this continent into the Age of Enlightenment, as well as the impact of the changes that affected various sciences and historiography in particular, led it to evolve from a traditional form of historiography to a scientific (modern) form of historiography. The effects of these developments eventually manifested themselves in various forms in Iranian historiography. Factors such as Iranians' familiarity with the developments of modernity in Europe and the impact of these developments on them, including their familiarity with cultural and civilizational elements such as printing and publishing books and translating European works in Iran, as well as their familiarity with modern historiography through their teaching at the Dar al-Fonun school are considered the most important factors that influenced modern historiography on Iranian historians, so the impact of these developments can be considered a revolution in Iranian historiography. In the meantime, the Constitutional Revolution was another development in this area, which, as an important political and social movement, could change the attitude of historians. The lowering of the status and position of the Shah and the connection of historians with the masses of society, and especially the efforts of historians of this period to connect history with the idea of rationalism, contributed greatly to changing the attitude of historians of this period in looking at history. In the field of historiography, the popularization of memoirs and the writing of memoirs by literary, cultural and political figures of the time contributed greatly to the development of historiography, so that this type of writing, which until then had been dedicated to describing past developments in kings and political rulers during conquests, from then on began to describe the struggles and efforts of politicians and cultural figures in society to bring about change in society.

One of the historiographical works of the constitutional era, whose historian has tried to approach modern historiography, is the book "Constitutional History of Iran" by Mehdi Malekzadeh. One of the most important reasons for the significance of Malekzadeh's historiography is the presence of the historian in the events of the constitutional revolution. The present study aims to identify and analyze the epistemological insight in Mehdi Malekzadeh's historiography and its impact on his historiographical method (which lies in the realm of modern historiography) in the book "The Constitutional History of Iran". Thus, the question arises as to what epistemological conception Mehdi Malekzadeh has of the foundations of historiography and what effects it has on his historiographical method? To answer this question, an attempt was first made to examine the historian's biography and the content of his work, and to address the most important components of the historian's attitude towards what history is, its utility and purpose, and the nature of its impact on the historian's presentation of history.

Materials & Methods

The methodology of this article is based on library research and an examination of the documents and works of Malekzadeh.

Discussion & Resul

The data of this research shows that Malekzadeh, in dealing with the nature of history, which he regarded as a science, tried to adhere to its requirements. Just as he tried to pay special attention to important components such as explanation, analysis, criticism and objectivity (historical fairness) in his historiography in order to present a comprehensive account of the constitutional event and approach scientific historiography, the historian's historiography also shows that, influenced by the above-mentioned insight into the nature of history, he moved further away from political historiography and paid special attention to social historiography, which is the most important characteristic of modern (contemporary) historiography. He tries to adopt a rational and scientific perspective in his historiography, which is characterized by his epistemological insight, and avoids being influenced by feelings of the heart and personal preferences towards some individuals that might cause him to deviate from fairness in describing the constitutional event. Malekzadeh; Like the historians who could approach their historiographical method to the scientific (analytical) method, he has talked about his sources in writing history and evaluating

the credibility of these sources. As the historian's raw material, he analyzed the constitutional event and tried to avoid individual bias in the historical narrative by observing the principle of historical fairness. However, this adherence is not absolute and complete, and in some cases, it has slipped and departed from the scientific method in explaining events or the role of groups in developments. The nature of the historian's use of news sources is very helpful in understanding his historiography and his adherence to belief in the science of history, so the historian's use of sources with a particular body of thought when examining a historical event is undoubtedly a one-sided view of the event and history by the historian.

Conclusion

When analyzing the sources used by Malekzadeh, it can be seen that he used more sources than some early constitutional historians. The most important reasons for this are the historian's adherence to historical scholarship, the passage of time since the constitutional event and the publication of more documents and books on the subject, and the historian's efforts to gather works and information and various hearsay about the constitutional developments and struggles.

This research has been conducted with an analytical approach and a library-based method of data collection to gain a better undstanding of the subject.

Bibliography

Adamiyat, Fereydun (1969). Amir Kabir and Iran. Tehran: ḵārazmī.[in Persian]

Aghajari, Seyed Hashem, Mehdi Dehghani Hessam and Kamran Hamani. (2012). "Common Causes of Drug Addiction in the Qajar Era and its Social Effects". Journal of Historical Studies of Islam. Year 4. Issue 12. Pages 11-33.[in Persian]

Alavi, Abolhasan (1984). Men of the Constitutional Era. Edited by Habib Yaghmaei and Iraj Afshar, Tehran: Asāṭīr. [in Persian]

Algar, Hamid (1989). Religion and state in Iran 1785 -1906: the role of the ulama in the Qajar period. Translated by Abolghasem Sari. Tehran: Tūs.[in Persian]

Asili, Sosan. (2009). Historiography of the Nasserian Era: Continuity and Development. Supervisor: Ali Akbari. Al-Zahra University.[in Persian]

Bamdad, Mehdi (1992). Description of Iranian Political Figures in the 12th, 13th and 14th Centuries AH. Volume 4. Tehran: Zavvār.[in Persian]

Foran, John. (2010). Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution. Translated by Ahmad Tadayon. Tehran, Rasa Cultural Services Institute Publications.[in Persian]

Malekzadeh, Mehdi (2004). History of the Constitutional Revolution of Iran. All volumes. Tehran: Soḵan.[in Persian]

Mohit Tabatabaei, Mohammad (1975). "New Research Method in Iran", Gohar Magazine. Year 3, Issue 31.[in Persian]

Mostūfī, ʿAbdollāh (1992). Šarḥ-e Zendegānī-e Man yā Tārīḵ-e Eǰtemāʿī-e Īrān dar dūreh-ye Qāǰār (The Explanation of My Life, or the Social History of Iran in the Qajar Period), Vol. 1. Tehran: Zavvār.[in Persian]

Partovimoghadam, Abbas (2009). " HISTORIGRAPHICAL CHANGES IN QAJAR PERIOD AND ITS FACTORS BEFORE CONSTITUTIONALISM ". PEYKE NOOR JOURNAL. Year 7. Issue 2, pp. 3-15.[in Persian]

Rahmanian, Dariush (2016). Iran between two coups. Tehran, Samt.[in Persian]

Ṭabarī, Moḥammad b. ǰarīr b. Yazīd (1996). Tārīkh-e Ṭabarī. [in Persian]

Translated by Abolghasem Payandeh. Vol. 1. Tehran: Asāṭīr.[in Persian]

Zarrinkoob, Abdolhossein. (1991) Tārīḵ dar Tarāzoū. Tehran, Amīr Kabīr Publications.[in Persian]

جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فصل‌نامهٔ علمی (مقالهٔ پژوهشی)، سال ۱۷، شمارهٔ ۱، بهار ۱۴۰۵

روش‌شناسی تاریخ‌نگاری معاصر

تأملاتی معرفت‌شناسانه در تاریخ‌نگاری مهدی ملک‌زاده

غلامرضاوفایی مهر*

محبوبه شرفی**

چکیده

تحقیق حاضر به شناخت و تحلیل بینش معرفت‌شناسانه در تاریخ‌نگاری مهدی ملک‌زاده و تأثیر آن بر روش تاریخ‌نگاری وی (که در قلمرو تاریخ‌نگاری نوین قرار دارد) در کتاب *تاریخ مشروطه ایران* می‌پردازد. ازاین‌رو این پرسش مطرح می‌شود که دیدگاه معرفت‌شناسانه مهدی ملک‌زاده درباره مبانی علم تاریخ چیست و چه تأثیری در روش تاریخ‌نگاری وی داشته است؟ برای پاسخ به این پرسش ابتدا تلاش شده است با واکاوی زیست‌نامه مورخ و محتواشناسی اثر وی، به مهم‌ترین مؤلفه‌های نگرش مورخ در چیستی تاریخ، فایده و هدف آن و نوع اثرگذاری آن در روایت تاریخ از سوی مورخ پرداخته شود. داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد: ملک‌زاده در مواجهه با چیستی تاریخ، از آنجا که آن را علم دانسته ، کوشیده به الزامات آن پایبند باشد. چنان‌که تلاش کرده تا در روش تاریخ‌نگاری خود به مؤلفه‌های مهمی چون تبیین، تحلیل، انتقاد و همچنین عینیت‌گرایی (انصاف تاریخی) توجه ویژه داشته تا روایت جامعی از رویداد واقعه مشروطه ارائه کند و به تاریخ‌نگاری علمی نزدیک شود، هم‌چنین تاریخ‌نگاری مورخ مبین آن است که متاثر از بینش یاد شده نسبت به چیستی تاریخ ، از تاریخ نگاری سیاسی فاصله بیشتری گرفته و به

* دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی(ره)، شهر ری، تهران، ایران،
Reza.vafaee@pnu.ac.ir

** دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول)،
Sharafi48@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۹

تاریخ‌نگاری اجتماعی توجه ویژه ایی دارد، آنچه که مهم‌ترین شاخصه تاریخ نگاری نـوین (معاصر) است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ‌نگاری معاصر، مهدی‌ملک‌زاده، معرفت‌شناسی تاریخی، علم‌تاریخ، واقعه مشروطه.

۱. مقدمه

تحول در تاریخ‌نگاری فارسی یکی از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین(معاصر) است، توضیح این که تا قبل از آن تاریخ‌نگاری ایرانیان بر شیوه‌ی تاریخ‌نگـاری سـنتی اسـتوار اسـت، کـه دارای مولفه‌هایی چون تاکید بیشتر بر تاریخ‌نگاری سیاسی است، این نوع از تـاریخ نگـاری کمتر به زندگی مردمان و تحولات گذشته بر آنان می پردازد و به دلیل پیوند مورخ با امیر یا سلطان و شاه، در پاره‌ای از مواقع؛ شاهد یک تاریخ‌نگاری یک سویه و جانب‌دارانه هستیم، گاه مورخ ، به انتقاد از سلطان یا امیر زمانه خویش و یا وضعیت اجتماعی حاکم بـر جامعـه نمی پردازد و تلاش مورخ در شرح و گزارش پیروزی های سلطان یا شاه است، مساله ایی که باعث گردیده تا در تاریخ نگاری پاره ایی از مورخان، نگـرش اجتمـاعی نمـود کمتـری داشته باشد.

نگرش مشیت‌گرایی (تقدیرگرایانه) در برآمدن رویدادها و شکل گیری تحـولات، یکـی دیگر از ویژگی‌های مهم تاریخ‌نگاری مورخان سنتی است؛ تفکر حاکم بر ایـن نگـرش بـر آنست که آنچه در جهان روی می دهد سرنوشتی فرا زمینی و از پیش رقم خورده است، و تغییرات و تحولات اجتماعی بطور نمونه : شکل گیری حاکمیت‌ها ، از پیش تعیین شـده و تقدیر فرازمینی بوده است و انسان نقش موثری در برآمـدن ایـن تحـولات نداشـته اسـت، همچنین در باب شیوه و نثرنگارش این کتب می‌توان گفت که بیشتر سبکی مصنوع و دارای نوشتار پیچیده در بیان و توصیف رویداد است. لازم به دقت است ویژگی‌های یاد شـده در سراسر تاریخ نگاری تاریخ میانه نمود نداشته است و تاریخ‌نگاری مورخانی چون مسکویه، بیهقی، ابن فوطی، وصاف ،رشیدالدین فضل الله،شبانکاره ایی و غیره کمتر دیده می شود.

وقـوع رنسـانس و ورود اروپـا بـه عصـر روشـنگری و تحـولات و پیامـدهای آن در عرصه‌های مختلف، بر نگرش مورخان این عصر تاثیر عمده‌ای گذاشـت؛ توضـیح ایـن‌کـه درتاریخ‌نگاری نوین بر خلاف نوع سنتی آن، مشارکت مردم و تحولات گذشته بـر تـوده‌ی جامعه مردمی، مهم‌ترین رکن و ویژگی آن محسوب می‌گردد، در ایـن نـوع تـاریخ‌نگـاری،

عموما مورخ نه ازجانب دربار و نه از حاکمان، تاریخ می‌نویسد، بلکه پایگاه و جایگاه اجتماعی او مردمی و غیردولتی است، بدین سبب او در روایت تاریخ نه فقط رویداد سیاسی، بلکه به رویدادهای اجتماعی هم توجه ویژه دارد که می‌توان آن را محصول عصر روشنفکری در قرن هجدهم و به ویژه محصول آگاهی اروپائیان از تفاوت‌های موجود بین سازمان‌های اجتماعی و ثروت مادی و دولت‌های اروپایی و ملی آمریکا، آفریقا و آسیا دانست. می‌توان کتاب علم نوین (۱۷۲۵) –نوشته جامبا تسیتا ویگو –را اثری نوین در شکل نوین تاریخ نگاری غرب دانست، که تلاش وی در توصیف و تبیین تاریخ کامل ملل و اشکال مختلف ساختار و گروه های اجتماعی آنان است. در نهایت گذر از جبرگرایی در وقوع رویدادها تاریخی و ساختن اسطوره‌های فراتاریخی از مسائل اولیه و مهم این تاریخ‌نگاری نوین است، به گونه‌ای که او وقوع رویداد را نه مشیت فرا زمینی بلکه خواست و ارادهٔ مردمان می‌داند که تاریخ را مطالعه می کنند.

در این میان، تاریخ‌نگاری فارسی از دوران ناصرالدین شاه به بعد، شاهد تحولات عمده‌ای در این حوزه است، لازم به توجه است که عوامل چندی در این تحول نقش داشت که مهم‌ترین آن را می‌توان در آشنایی ایرانیان با تحولات عصر نوین اروپا و تاثیر این تحولات برآنان ، از جمله آشنایی با عناصر فرهنگی و تمدنی مانند چاپ و نشر کتاب و ترجمه‌ی آثار اروپائیان در ایران، هم‌چنین آشنایی ایرانیان با تاریخ‌نگاری نوین، از طریق آموزش آن در مدرسه دارالفنون، ازمهم‌ترین عوامل در تاثیرگذاری بر تاریخ‌نگاری نوین بر مورخان ایرانی محسوب می‌گردد، به گونه‌ای که تاثیر این تحولات را می‌توان انقلابی در تاریخ‌نگاری ایرانیان دانست. در این میان واقعه‌ی مشروطه نیز تحولی دیگر در تاریخ‌نگاری نوین است که توانست به عنوان یک جنبش سیاسی و اجتماعی مهم، نگرش مورخان را تغییر دهد. پایین آمدن جایگاه و منزلت فرا زمینی شاه و پیوند مورخان با توده عوام جامعه و از همه مهم‌تر تلاش مورخان این دوره در پیوند تاریخ با اندیشه عقل‌گرایی از مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین است. در حوزه تاریخ‌نگاری نیز مردمی شدن خاطره‌نگاری و نوشتن خاطره نویسی بزرگان ادبی و فرهنگی و سیاسی آن دوره به گسترش تاریخ‌نگاری کمک فراوانی کرد به گونه‌ای که این نوع نگارش که تا قبل از آن به شرح تحولات گذشته بر شاهان و حاکمان سیاسی در فتوحات اختصاص داشت، از این زمان به بعد به شرح مبارزات و تلاش‌های سیاسیون و بزرگان فرهنگی جامعه در ایجاد تحول در جامعه پرداخت.

کتاب‌هایی چون "تاریخ بیداری ایرانیان"- نوشته ناظم‌الاسلام کرمانی- و "تاریخ انقلاب مشروطیت ایران" به نگارش مهدی ملک‌زاده، از مهم‌ترین آثار در زمینه انقلاب مشروطه است. مورخان یاد شده را می‌توان از نخستین نمایندگان دگرگونی و تحول در تاریخ‌نگاری عصر مشروطه دانست. بدین روی تحول در تاریخ‌نگاری فارسی از دوران پسا مشروطه و شکل‌گیری تاریخ‌نگاری نوین، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ معاصر است. از دیگر عوامل تأثیرگذار بر شکل گیری تاریخ‌نگاری معاصر(نوین)، می‌توان به عوامل دیگری چون: تاسیس چاپخانه و اعزام دانشجو به خارج، ایجاد نظام نوین و شکل‌گیری نهضت ترجمه از شهر تبریز (طباطبایی، ۶۱۱:۱۳۵۴). شکست‌های نظامی ایرانیان از روس, سفرهای متقابل ایرانیان و اروپاییان و آشنایی ایرانیان با تحولات و پیشرفت‌های اروپا در حوزه‌های مختلف، علاقه شاهان و برخی امرا و درباریان قاجار به نگارش تاریخ حکم‌رانی خویش، تأسیس وزارت انطباعات در زمان ناصرالدین‌شاه به سرپرستی محمدحسین‌خان اعتمادالسلطنه، تألیف و ترجمه کتب تاریخی به سبک تاریخ‌نگاران نوین اروپا، تأسیس «انجمن معارف» در ۱۳۱۵ هجری قمری توسط احتشام‌السلطنه و میرزا یحیی دولت‌آبادی و میرزاحسن رشدیه و همچنین تأسیس مدارس نوین از سوی این انجمن و گنجانیدن درس آموزش تاریخ در دروس محصلان، ترجمه آثار تاریخی معروف اروپا مانند : کتاب « *پترکبیر* » نوشته ولتر، «*تاریخ انحطاط و سقوط روم*»نوشته ادوارد گیبون، تأسیس«شرکت طبع کتاب» (از اقدامات انجمن معارف به ریاست محمدحسین ذکاءالملک فروغی) که علاوه‌بر چاپ کتب مدارس به سبک نوین، به تألیف و ترجمه کتاب‌های تاریخ ایران و جهان نیز پرداخت، به رشد تاریخ‌نگاری نوین کمک کرد . تأسیس «مدرسه علوم‌سیاسی» در سال ۱۳۱۷ قمری در آشنایی با علوم نوین و مخصوصاً تاریخ‌نگاری معاصر اروپا مؤثر بود. به روایت عبدالله مستوفی، نخستین معلم تاریخ مدرسه یاد شده ، اردشیرجی است که در آن تاریخ ایران باستان و تاریخ ملل سنتی شرق و یونان را تدریس می‌کرد (مستوفی، ۱۳۷۱: ۷۱) و در دارالفنون نیز تاریخ نظامی را یک معلم اتریشی درس می‌داد. درمجموع، عوامل یاد شده تأثیرات مهمی در حوزه تاریخ‌نگاری نوین(معاصر) برجای نهاد. این پژوهش به روش تاریخنگاری مهدی ملکزاده، از پیشگامان تاریخنگاری نوین(معاصر) می پردازد.

مراد از تاریخ نگاری در پژوهش حاضر ؛ فرایند روایت و ثبت رخداد تاریخی است که در قالب روایت‌های مکتوب تاریخی، در چارچوب و گفتمان خاص صورت می‌گیرد و با روش، اشکال گوناگونی همراه است. معرفت‌شناسی نیز به معنای دانستن و شناخت است.

در حوزه‌ی فلسفه‌ی علم به مطالعه چیستی علم و قواعـد و روش‌هـا ی آن مـی‌پـردازد. در فلسفه تاریخ هم ، دیدگاه مورخ به اصول و مبانی علم تاریخ، یعنی دیدگاه او درباب چیستی تاریخ ، فایده و هدف تاریخ ، روش شناسی تاریخی او و انتظارات ازتـاریخ‌نگـاری مـورخ مراد است، که از قدیم در بین مورخان ایرانی مورد توجـه بـوده اسـت و بـا شـکل گیـری تاریخ‌نگاری نوین بعد از مشروطه، نمود بیشتری پیدا کرده است.

درباب پیشینه پژوهش، از جملـه پـژوهش‌هـای موجـود دربـاره ملـک‌زاده عبـارت از: پایان‌نامه کارشناسی‌ارشـد بـا عنـوان «تـاریخ‌نگـاری انقـلاب مشـروطه» (مطالعـه مـوردی ناظم‌الاسلام کرمانی، محمدمهدی شریف کاشـانی، مهـدی ملـک‌زاده و نـادر مختـاری‌فـر) است.در این اثر، پژوهش‌گر بیشتر به تاریخ‌نگاری مورخ و مقایسه آن با دیگر مورخان مورد پژوهش پرداخته‌است و دیگری مقاله «هویت ایرانی در تاریخ‌نگاری ملـک‌زاده» از علیرضـا ملایی توانی است. نویسنده مقاله بیشتر به مفاهیمی مانند استقلال و ملت و هویت ملـی در تاریخ نگاری مورخ پرداخته اسـت. در نهایـت مقالـه تـاریخ انقـلاب مشـروطیت ایـران از محمدحسین عزیزی را می توان نام برد،که به تحلیل محتوایی کتاب پرداخته اسـت.مقالات دیگری موجود است که به‌لحاظ مساله تحقیق در باره تاریخ نگاری ملک‌زاده متفاوت است.

۱.۱ زیست‌نامهٔ مهدی ملک‌زاده

یکی از مورخان مطرح در زمینه تاریخ‌نگاری نوین (معاصر)، مهدی ملک‌زاده، مورخ کتـاب *"تاریخ انقلاب مشروطه ایران"* است. درباب زندگی مورخ باید گفت: او زاده ۱۲۹۸ قمری (۱۲۶۰ ش) و متوفی ۱۳۷۵ قمری (۱۳۳۴ش)است. مورخ از شخصیت‌های مشروطه‌خواه و فرزند حاجی‌میرزا نصرالله ملک‌المتکلمین از خطبای معـروف مشـروطه و از بنیـان‌گـذاران انجمن سرّی باغ میکده است که در باغشاه توسط محمدعلی‌شاه به قتـل رسـید. ملـک‌زاده برای تحصیل در رشته پزشکی به بیروت رفت و بعد از اقامتی کوتاه در اروپا ، هم‌زمـان بـا تحولات مشروطه به ایران بازگشت و به ریاست اطبای ژاندارمری منصـوب شـد (بامـداد، ۱۳۷۱: ۱۶۸)؛ وی در کنار این سِمَت، ریاست حفظ‌الصـحه کـل نظـام در وزارت جنـگ و همچنین ریاست احمدیه تهـران و در ۱۳۴۱ قمـری، مـدیرعاملی اتحادیـه شـهرداری‌هـا را برعهده داشته است. ملک‌زاده در سال ۱۳۰۷ به نمایندگی از مردم بم به مجلس هفتم شورای ملی راه یافت و مدت هفت دوره در ادوار مختلف مجلس، نمایندگی مجلـس را بـه عهـده داشت و دو دوره نماینده مجلس مؤسسان از طرف مردم تهران بـود (علـوی، ۱۱۳:۱۳۶۳).

همچنین در مقاطعی، سمت‌هایی چون کفالت وزارت داخله و یا معاونت مستوفی‌الممالک رئیس‌الوزراء را داشته است. مورخ کتاب دیگری با عنوان *زندگی سیاسی_اجتماعی میرزانصرالله‌خان (ملک‌المتکلمین)* دارد .

۲.۱ مروری بر ساختار محتوایی کتاب تاریخ انقلاب مشروطهٔ ایران

کتاب *تاریخ مشروطه ایران* در هفت جلد نگارش یافته که به تحولات ایران عصرِ مشروطه می پردازد. درباب محتوای کتاب باید گفت، مورخ؛ فصل اول کتاب خود را با عنوان «تنبه و تذکر» مانند برخی مورخان ایرانی، به چرایی نگارش اثر خویش پرداخته‌است. ملک‌زاده جلد اول کتاب را به پدرش مرحوم ملک‌المتکلمین از واعظان سرشناس مشروطه تقدیم کرده است. وی در جلد اول کتاب، به مساله فلسفه و چرایی انقلاب مشروطه و تحلیل آن می پردازد (ملک زاده: ۱۳۸۳:صص۲۲۶-۳). جلد دوم کتاب از چگونگی شکل‌گیری محافل روشنفکری و مخالفت‌ها با دولت قاجار آغاز می‌شود و سپس به سیر تحولات جنبش مشروطه تا مرگ مظفرالدین‌شاه می‌پردازد(همان:۴۴۵-۲۳۵). جلد سوم کتاب تاریخ مشروطه ایران با یاد سید جمال‌الدین واعظ اصفهانی ملقب به صدرالواعظین و صدرالمحققین (۱۲۷۹- ۱۳۲۶ قمری) از خطبای معروف که در باغشاه به‌دست محمدعلی‌شاه به قتل رسید، آغاز می‌شود(همان:۷۰۱-۴۶۱).

درباره این جلد می‌توان گفت: یکی از طولانی‌ترین جلدهای مجموعه است که مورخ در آن به تحولات پس از مشروطه می‌پردازد. در فصل نخست به جریان بازگشت علی‌اصغر اتابک از فرنگ پرداخته شده و در فصل دوم نویسنده به بحث اشاعه مشروطه مشروعه توسط منتقدان و مخالفان مشروطه به رهبری شیخ‌فضل‌الله نوری می‌پردازد. همو در ادامه، جریاناتی مانند کشته‌شدن اتابک و جریان انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ روسیه و انگلیس و سپس واقعه بمب‌گذاری در اتومبیل محمدعلی‌شاه و جریان آمادگی شاه برای به‌توپ‌بستن مجلس را شرح می‌دهد. مورخ جلد چهارم کتاب خود را به حاج میرزا ابراهیم آقا تبریزی (۱۲۹۳– ۱۳۲۶ قمری)، از اولین نمایندگان تبریز در مجلس اول تقدیم می‌کندکه به جریان به توپ بستن مجلس می پردازد(همان: ۸۸۰-۷۰۵). جلد پنجم *تاریخ انقلاب مشروطه ایران* را ملک‌زاده به قاضی قزوینی تقدیم کرده است. ملاعلی معروف به قاضی قزوینی از روحانیان پیشگام در آموزش نوین و اولین نماینده مردم قزوین است که در سال ۱۳۲۶ قمری در باغ شاه به قتل رسید. ملک‌زاده در این جلد از کتاب خود بیشتر به تحولات خارج از تهران، از

جمله شهرهای تبریز و رشت و اصفهان، بعد از جریان به‌توپ‌بستن مجلس و قیام سراسری شکل‌گرفته در کشور پرداخته‌است. جلد ششم کتاب را ملک‌زاده به شیخ‌احمد روح‌القدس، روزنامه‌نگار و صاحب‌امتیاز مجله روح‌القدس _که از منتقدان سرسخت محمدعلی‌شاه بود_ تقدیم کرده که از کشته‌شدگان بعد از کودتای محمدعلی‌شاه در سال ۱۳۲۶ قمری است. وی در این جلد به جریان حرکت مخالفان محمدعلی‌شاه به تهران، تصرف پایتخت، فرار محمدعلی‌شاه و انتخاب احمدشاه به جانشینی وی می‌پردازد؛ سپس مورخ به مساله انتخابات مجلس و اختلافات بین مشروطه‌خواهان و موضوع استخدام مستشاران آمریکایی می‌پردازد. (همان: صص۱۱۵۷-۹۳۳) ملک‌زاده جلد هفتم را به میرزاعلی‌آقا تبریزی معروف ثقةالاسلام (۱۲۷۷-۱۳۲۰) از علمای مشروطه‌خواه آذربایجان، تقدیم کرده است. همو در جلد آخر، به مساله تهیه قشون برای جنگ با سپاه مخالف مشروطه خواهان و جنگ میان آنان می‌پردازد. ملک‌زاده در ادامه، در بخش دیگری از کتاب خود، جریان تصرف رشت و جنایات روس‌ها در این شهر و شهر تبریز را شرح می‌دهد. وی در قسمت‌های پایانی کتاب، به تحولات آذربایجان و درنهایت وقوع جنگ جهانی اوّل و تاج‌گذاری رسمی احمدشاه پرداخته‌است.(همان: صص۱۶۲۱-۱۴۰۳) با مروری بر فهرست کتاب، بر خواننده مشخص می‌شود که مورخ در تلاش است تا واقعه مشروطه را از زوایای گوناگون روایت کند، به‌گونه‌ای که درباب چرایی شکل‌گیری واقعه مشروطه، هم به عوامل داخلی و هم عوامل خارجی تأثیرگذار بر آن می‌پردازد. او هم‌چنین تلاش دارد نام و یاد رهبران واقعه مشروطه را گرامی دارد ، به‌گونه‌ای که هر جلد از کتاب خود را، به یکی از رهبران کشته‌شده در راه مشروطه تقدیم می‌کند.

۲. چیستی علم تاریخ در تفکر تاریخ‌نگارانهٔ مهدی ملک‌زاده

۱.۲ معرفت‌شناسی تاریخی ملک‌زاده؛ چیستی تاریخ

یکی از شاخص‌ترین مباحث فیلسوفان علم تاریخ، شرح چیستی تاریخ و پاسخ به پرسش تاریخ جیست است به سخن دیگر،تاریخ می تواند واجد تعاریف متعدد باشد ضرورتا به معنای گونه‌ایی از علم یا معرفت نیست، برخی از فیلسوفان، تاریخ را علم دانسته‌اند. براین پایه در حوزه فلسفه تاریخ، مساله علم بودن یا نبودن تاریخ. از دیدگاه مورخ دارای اهمیت است. مورخی که تاریخ را در ساحت و قلمرو علم می‌داند یا آن را در قلمرو داستان و حکایت جای گزاری می‌کند ، دیدگاه یاد شده در نوع نگرش وی به تاریخ و در نتیجه فهم

و روایت رویداد تاریخی اثر گزار است. مورخی که در حوزه چیستی تاریخ، آن را در ساحت علم می‌شناسد ، به الزامات و قواعد آن که عبارت از پایبندی به سه اصل انتقاد، علیت، بی‌طرفی در روایت رویدادتاریخی است، وفاداراست. براین اساس آنچه در این پژوهش اهمیت دارد ؛ شناخت نگرش معرفت‌شناسانه مورخ نسبت به چیستی تاریخ و تاثیر آن بر روش تاریخ‌نگاری وی به عنوان یکی از پیشگامان تاریخ‌نگاری نوین(معاصر)است. ملک‌زاده همانند برخی از مورخان ایرانی، در مقدمه اثر خویش به تعریف علم تاریخ و جایگاه آن در میان انسان‌ها و هم‌چنین علت نگارش کتاب *تاریخ مشروطه ایران* پرداخته و آن را از چند منظر مطالعه و تبیین کرده است، به‌طور نمونه؛ تاریخ را از یک‌سو «احیای کلیه وقایع گذشته و استفاده از آن» می‌داند (همان، ج ۱: ۴) که این تعریف را می‌توان همان روایت ساده و عمومی از علم تاریخ دانست که اکثر مورخان به آن معتقدند از دیگر سوء اذعان دارد:

> متجاوز از یک قرن است که تاریخ از دایره افسانه‌سرایی و داستان‌نویسی قدم بیرون نهاده و در جایگاه منبع علوم عالیه مستقر گشته‌است. افسانه‌نویسان و داستان‌نویسان مقام خود را به علما و دانشمندان واگذار کرده‌اند، تاریخ در کلیه علوم رخنه کرده و بخشی به خود اختصاص داده است (همان، ج ۱: ۳)

بر این پایه؛ ملک‌زاده تاریخ را علم دانسته و ویژگی‌های چندی را برای مورخان نوگرا (تاریخ نگاری نوین) ذکر می‌کند؛ نخست: مورخ باید ابتدا «از تحولات سیاسی و اجتماعی ملل و انقلابات امم و نهضت‌های اجتماعی اقوام اطلاع کامل داشته باشد» (همانجا)، دوم: از آن‌روی که

> تاریخ قوه حافظه انسان است و بزرگ‌ترین کوشش هر مورخی این است که چون می‌خواهد تاریخ یک قوم یا دوره‌ای را بنویسد، کلیه اصلاحاتی که به آن قوم و آن دوره و زمان تعلق دارد، اعم از سیاسی، اجتماعی، نظامی و فرهنگی را، از روی مدارک صحیح و منابع معتبر جمع و آنها را مرتب کند و سپس هر قسمت را به کارخانه تحقیق و تعمق برده، تجزیه و تحلیل کند و علل و موجبات پیش‌آمدن آن وقایع را روشن کرده، فلسفه آن را آشکار نماید و وقایع و رویداد تاریخی را چون طلای خالص بدون غلّ‌وغش در دسترس عموم گذارد. (همان، صص ۳-۴)

به نظر می‌رسد با توجه به این دیدگاه، به تحلیل شخصیت حسن تقی‌زاده و دیدگاه‌های موافق و مخالف درباره وی می‌پردازد و می‌نویسد:

لذا نگارنده بر آن شد تا آنچه را که در این موضوع گفته و نوشته‌اند، با کمال بی‌طرفی به کارخانه تحقیق و مطالعه برده، با اتکا به حقایق و دسترسی به مدارک تجزیه و تحلیل کرده، حقیقت را چون درّ ناب، بدون غلّ‌وغش در موقع خود در دسترس فرزندان آینده ایران بگذارد (همان، ج ۲: ۴۱۵).

آنچه از برآیند نگرش مورخ درک می‌شود، تلاش وی در توجه به گفتمان تحلیل رویدادها در روایت تاریخ است که این امر می‌تواند برخلاف دیدگاه سنتی مورخانی چون طبری باشد که بر آن است تا در نگارش تاریخ هرآنچه را که خوانده و شنیده، بنویسد و همچنین در نگارش رویدادها از روایت نظر قوی ابا کند (ر. ک: طبری، ۱۳۷۵: ج ۱: ۳۰۵) .

سومین ویژگی مورخ از نظر ملک‌زاده: (در قلمرو تاریخ نگاری نوین) «تشخیص حیثیات و خصوصیات» افراد جامعه از سوی تاریخ‌نگاران است» (همان، ملک‌زاده ، ج ۱: ۴)؛ یعنی از نظر وی مورخ باید شیوه زندگی و نوع دیدگاه و تفکر آنان را برای خوانندگان امروزین روشن کند. در ادامه او چهارمین: ویژگی مورخ را در عدم دیدن خود و پرهیز از عقاید شخصی و احساسات خویش می‌داند (همانجا). ملک‌زاده پنجمین: ویژگی مورخ را در آن می‌داند که در نگارش تاریخ یک سرزمین و یا یک زمانه خاص «به‌کلی از خویشتن مجرد شود و صاف و ساده روحیه مردم آن زمان را پیدا کند» (همان‌جا) همانند یک هنرپیشه وارد نقش خود شود، به‌گونه‌ای که خود را فراموش کرده، همان مرد داستان شود. (همان‌جا) در پایان، ملک‌زاده در باره ویژگی دیگر مورخ علمی در نگارش تاریخ، از قول فیلسوفی می نویسد: «بهترین مورخ کسی است که به هیچ زمان و هیچ ملتی تعلق نداشته‌باشد» (همان‌جا). و در ادامه با تأکید بر ویژگی مورخان علمی، روایت می‌دارد: «تاریخ مشعلی است که «دانشمند» آن‌را به‌دست افراد بشر داده تا بدان‌وسیله، تاریکی را که گذشته انسان را در ظلمت خود فروبرده، روشن کند و اسرار زندگانی و شئون مختلفه پیچیده و درهم‌آمیخته حیات را بر ما مشکوف سازد» (همان‌جا).

در تحلیل نگرش ملک‌زاده، در باره چیستی تاریخ و فهم و روایت آن در ساحت علم، آشکار است در مبانی معرفتی مورخ، وی با شاخصه‌های تاریخ علمی و مورخ نوگرا آشنایی دارد و می‌کوشد شاخصه‌های یاد شده را در روش تاریخ‌نگاری خود به کار گیرد ، به‌گونه‌ای که مصداق‌های آن در تاریخ‌نگاری "*تاریخ انقلاب مشروطه* ایران" مشهود است. به‌طور نمونه؛ در ابتدای تحلیل شخصیت محمدولی‌خان سپه‌دار اعظم می نویسد؛ مورخ منصف در تحلیل و ارزیابی یک فرد می‌باید «اوضاع و احوال و تربیت خانواده، سابقه

معلومات، زمان و محیط و بالاخره کلیه شرایطی را که آن فرد در آن زندگی می‌کرده‌است، درنظر بگیرد» (همان، ج ۵: ۱۰۵۵) بر این اساس ملک‌زاده در تحلیل شخصیت سپه‌دار اعظم، می‌کوشد با نگاهی همه جانبه، چرایی جدا شدن وی از اردوی عین‌الدوله و پشت‌کردن به محمدعلی‌شاه و پیوستن به مشروطه‌خواهان را روایت و تحلیل کند (همان‌جا).

یکی دیگر از ویژگی تاریخ‌نگاری ملک‌زاده متاثر از بینش معرفت‌شناسه وی، عدم‌تأیید روایت‌هایی است که مدارک معتبری درباره آن موجود نیست. به‌طور نمونه، درباب دیدار نمایندگان مشروطه‌خواه و عین‌الدوله در خانه عین‌الدوله و اقامت شب نمایندگان در خانه او می‌نویسد «**شهرت‌های غریب و عجیب** در شهر و حضرت عبدالعظیم داده شد که چون متکی بر مدارک معتبری نیست، نمی‌توان صحّت آنها را تصدیق کرد» (همان، ج ۲: ۳۰۵). همچنین درباب سخنان سید محمدرضا مساوات در خصوص تعهدنامه شاه درباره مشروطه، نظر به این‌که به روایت ناظم‌الاسلام در کتابش اطمینان ندارد ، آن را تأیید نمی‌کند (همان، ۳۰۹).

عینیت‌گرایی یا انصاف تاریخی یکی از شاخصه‌های تاریخ علمی، از مواردی است که ملک‌زاده متاثر از بینش معرفتی خویش نسبت به چیستی تاریخ ، تلاش در رعایت آن دارد، به‌گونه‌ای که وی در مقدمه کتاب، یکی از دغدغه‌های خود در نگرش تاریخ مشروطه را رعایت انصاف و بی‌طرفی در روایت وقایع آن می‌داند و می‌نویسد:

> نگران بودم از اینکه چون بعضی از مورخین معاصر، افکارم دستخوش احساسات قلبی و حب و بغض‌های شخصی قرار گیرد و بی‌طرفانه‌ی و از روی انصاف و وجدان نتوانم این راه را به پایان برسانم و این خدمت ملی را انجام دهم (همان،ج ۱: ۵).

همو در تحلیل دیدگاه‌های تقی‌زاده می‌نویسد:

> لذا نگارنده بر آن شد تا آنچه را که در این موضوع گفته و نوشته‌اند، با کمال بی‌طرفی به کارخانه تحقیق و مطالعه برده، با اتکا به حقایق و دسترسی به مدارک تجزیه و تحلیل کرده، حقیقت را چون درّ ناب، بدون غلّ‌وغش در موقع خود در دسترس فرزندان آینده ایران بگذارد (همان ج ۱: ۵، ج ۲: ۴۱۵).

متاثر از بینش یاد شده، انتقاد از هم‌فکران خود در اواخر رویداد مشروطه و یا عدم صلاحیت نمایندگان مجلس مشروطه در اداره امور محوله، نمونه‌هایی از بی‌طرفی مورخ در

روایت واقعه مشروطه به شمار می‌آید. مورخ با انتقاد از روحانیت سنتی ، آنان را یکی از علل عقب‌ماندگی تاریخی ایران معرفی می‌کند و در مقابل ، به منورالفکرها و اندیشمندان می‌پردازد (ر. ک: همان، ۶۸) چنان‌که درباره عمل‌کرد ملک‌المتکلمین می‌نویسد: «نیروی ایمان و فصاحت گفتارش تحول شگرفی در ملت ایران به وجود آورد» (همان: ۱۵۶).

مورخ متاثر از بینش یاد شده ، بر آن است که تا به تحلیل مسائل مهم جامعه بپردازد، به‌طور نمونه؛ در شرح مکتب تملق و چاپلوسی و انطباق این ویژگی انسان‌ها در حکومت‌های استبدادی و دیکتاتوری و پیوند دادن آن با شرایط موجود سیاسی بر جامعه ایران بعد از مشروطه، ریا و تملق را از عوامل اصلی مسائل آن روز جامعه مشروطه ایران می‌داند (ر. ک، همان: ۱ ۱۵۷۰) انتقاد مورخ به رواج برخی شیوه‌های نادرست زندگی و یا عقاید غلط مردم از توجهات مورخ است، بطور نمونه؛ استعمال تریاک و وافورکشی را بزرگ‌تر بدبختی نسل زمان ناصرالدین‌شاه می‌داند و معتقد است که نتایج غیرقابل‌جبران آن تا صدسال گریبان‌گیر ملت ایران است (همان، ج ۱، ص ۶) مساله انحطاط و بحران اقتصادی قاجارها و تأثیر آن بر زندگانی اجتماعی مردم آن عصر، یکی دیگر از توجهات اجتماعی ملک‌زاده متاثر از بینش خویش نسبت به چیستی تاریخ، در روش تاریخ‌نگاری خویش است. وی در تحلیل اوضاع اقتصادی ایران اذعان دارد که تا قبل از قاجارها ایرانیان کمتر به امتعه خارجی نیاز داشتند و ضمن رونق تجارت ایران، صادرات آن بیش از واردات آن کشور است، امّا با بدست‌گرفتن بازارهای اقتصادی توسط اروپائیان، کالاهای اروپایی جایگزین کالاهای مهم ایرانی گردیده به‌عنوان نمونه؛ قالی‌های ماشینی جای فرش ایرانی را گرفت یا بزرگان ایران پارچه‌های زری و حریر ایران را کنار گذاشته و پارچه‌های ماشینی اروپایی را استفاده می‌کردند (ملک‌زاده، همان، ج ۱، همان ص ۵-۴). از سوی دیگر، مورخ متاثر از علم دانستن تاریخ ،می کوشد برای تبیین رویداد به علت یابی آن بپردازد . به‌طور نمونه؛ مورخ در درباب چرایی شکل‌گیری مشروطه، عوامل چندی اعم از داخلی و خارجی را روایت می‌کند، چون معتقد است تحول مهمی مانند مشروطه بی‌شک نمی‌تواند فوری و یک‌شبه اتفاق افتاده باشد (ر. ک، همان: ج ۱: ۸۱).هم‌چنین در بخشی دیگر؛ به تحلیل چرایی کشمکش و اختلاف میان رهبران مشروطه می‌پردازد و عواملی مانند اختلاف عقیده و سلیقه میان رهبران انقلاب و همچنین نفوذ مخالفان نهضت مشروطه با تغییر در ظاهر اندیشه خود در میان انقلابیون را ، از زمینه‌های اختلاف و چنددستگی میان رهبران مشروطه

می‌داند. درحقیقت ملک‌زاده در تلاش است در روایت رویداد مشروطه متکی بر دو اصل علت یابی و انتقاد به ارزیابی آن بپردازد. (ر. ک، همان، ج ۶: ۲۷ ۱۳۲۰).

تحلیل چرایی وقوع رویداد مشروطه و نتایج حاصله از آن، یکی دیگر از نمونه‌های پایبندی مورخ در روش تاریخ‌نگاری خویش در کتاب "*تاریخ مشروطه ایران*" است. به‌طور نمونه؛ وی در مساله گرو گذاشتن جواهرات دولتی در بانک انگلیسی و گرفتن وام برای حلّ بحران مالی کشورتوسط محمدعلی‌شاه، علت عدم موافقت بانک را اخطار ملیون به بانک‌ها در جلوگیری از این مساله روایت می‌کند؛ زیرا جواهرات دولتی متعلق به ملت ایران است و براساس اصول مشروطه و قانون اساسی کشور ایران، شاه ایران حقّ فروش یا گرو گذاشتن اموال را ندارد (همان، ج ۵: ۱۰۵) مورخ درباره علت شکست مشروطه‌خواهان، چهارده عامل را اثر گزار می‌داند، که البته بیشتر این عوامل را می‌توان در عدم همراهی و خیانت عمده بزرگان و حامیان مشروطه در همراهی با نمایندگان و رهبران کشته‌شده در مجلس دانست (همان، ج ۴: ۸۲۷) و یا در علل قیام مردم تبریز هفت مورد را بر می‌شمرد (همان، ۸۴۵ ۸۴۴). همچنین تبیین و تحلیل علت‌های شکل‌گیری قیام مشروطه ، ملک‌زاده در مطلبی با عنوان «تجزیه و تحلیل» به مطالعه دیدگاه و تفکرات گروه‌های مختلف شرکت‌کننده در واقعه مشروطه، از جمله روشنفکران، روحانیان و غیره می‌پردازد (همان، ج ۲: ۱۲۱) و در ادامه تفاوت دیدگاه شاه و صدراعظم که خود را اولی‌الامر می‌دانستند و تضاد این اندیشه با نظریه و اندیشه آزادی‌خواهان مشروطه‌طلب را توضیح می‌دهد (همان: ۳۰۸) یا در روایت رویداد مشروطه، از جمله رویداد پارک اتابک و یا جریان به‌توپ بسته‌شدن توسط لیاخوف، از منابع مختلف از جمله مطالب منتشره دولت روسیه استفاده می‌کند.

۲.۲ معرفت‌شناسی تاریخی ملک‌زاده؛ فایده و هدف تاریخ، بهره‌گیری از منابع

مساله فایده و هدف تاریخ، نوع بهره گیری مورخ از منابع، از شاخص‌ترین مباحث فیلسوفان علم تاریخ در قلمرو مباحث معرفت‌شناسی است. ملک‌زاده متاثر از بینش یاد شده، در روش‌شناسی تاریخ‌نگاری خویش توجه ویژه‌ایی به آن دارد. بطوری‌که در ابتدای کتاب، در باره فایده تاریخ می‌نویسد: «دانستن تاریخ عامل ترقی و تکامل و تجربه افراد بشر است» (همان: ج ۱: ۳) و در ادامه؛ از قول یکی از فلاسفه می نویسد: «عمر حقیقی انسان مناسب با اطلاعات تاریخی اوست و هرقدر تاریخ بیشتر بداند، بیشتر عمر کرده است» (همانجا). مورخ خاطره‌ای از میرزا سیداحمد بهبهانی در باره استاد خود، میرزا ابوالحسن

جلوه می‌نویسد: وی در جواب مردی که از وی پرسید: آقا سنّ شما چقدر است؟ گفت: هزار سال، شاید هم بیشتر (همانجا) منظور ملک‌زاده از روایت این حکایت، میزان مطالعه تاریخ توسط میرزا ابوالحسن جلوه است.در حقیقت مورخ در فایده‌مندی تاریخ باور دارد: کسی که تاریخ می‌خواند ، هزاران زندگی را در دوره حیات خود زندگی می کند و کسی که تاریخ نمی داند یک بار زندگی می کند.. درمجموع باید گفت ملک‌زاده در تاریخ‌نگاری خود در تلاش است تا با فاصله‌گیری از تاریخ روایی، با روایت دقیق یک واقعه و تحلیل مسائل، تاریخ را به شیوه علمی به نسل آینده انتقال دهد؛ چرا که مورخ از یک‌سو معتقد به تحلیل رویداد تاریخ برای عبرت‌آموزی و فهم بهتر زمانه خویش است، و از سوی دیگر به نظر می‌رسد در تلاش است تا نام و یاد کسانی که نقش مهمی در مشروطه ایفا کرده‌اند را گرامی و جاودان بدارد.

دیگر مساله در تحلیل نگرش معرفت‌شناسانه مورخ در روایت رویداد تاریخی، چگونگی دستیابی وی به خبر تاریخی و سپس تجزیه و تحلیل و روایت رویداد است. در حقیقت نوع بهره‌مندی از منابع خبر از سوی مورخ، کمک شایانی در شناخت تاریخ‌نگری وی و پایبندی به باورمندی به علم بودن تاریخ دارد، به‌گونه‌ای که در مطالعه یک واقعه تاریخی، استفاده مورخ از منابعی با یک تفکر خاص، بی‌شک نگاه یک‌سویه به واقعه و تاریخ توسط مورخ است. در تحلیل منابعی که ملک‌زاده به‌کاربرده، باید گفت وی برخلاف برخی مورخان اولیه مشروطه، از منابع بیشتری استفاده کرده که مهم‌ترین دلایل آن، پایبندی مورخ به علم بودن تاریخ، گذشت زمان از واقعه مشروطه و انتشار اسناد و کتب بیشتر در آن باب، تلاش مورخ در جمع‌آوری آثار و اطلاعات و شنیده‌های مختلف از تحولات و مبارزات مشروطه، از سوی دیگر است.

آثاری که ملک‌زاده در تاریخ‌نگاری خویش استفاده کرده، را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: مشاهدات شخصی وی؛ شنیده‌های وی از کسانی که در مبارزات و تحولات شرکت داشته‌اند؛ و درنهایت، منابع مکتوب و آثاری که در باب مشروطه نوشته‌شده‌اند.

۱.۲.۲ مشاهدات شخصی

ملک‌زاده از مورخانی است که در شکل‌گیری رویداد مشروطه حضور داشته و در کنار پدر خود (ملک‌المتکلمین) از نزدیک شاهد بسیاری از رویدادها بوده است به عبارت دیگر در درون رویداد قرار داشته است و فاصله زمانی با آن ندارد آنچه در فلسفه تاریخ ذیل عنوان

زمان تاریخی قرار دارد. آشکار است مساله یاد شده، می‌تواند یکی از نقاط قوت کتـاب وی باشد. درباره حضور مورخ در رویداد مشروطه می‌نویسد: «[...] مکرر در خطابه و نطق‌هـایی که در همان روزهای تاریک در مقابل هزارها نفر ایراد می‌کردم[...]» (ملک‌زاده، همان، ج ۷: ۱۵۱۲).بدین روی بخش مهمی از اطلاعات مورخ، ماننـد (برخـی از مورخـان) در روایـت رویداد مشروطه، دیده های مورخ یا همان تاریخ دیدمانی است.

۲.۲.۲ شنیده‌ها

شنیده‌هایی ملک‌زاده یکی دیگر از منابع روایت مورخ است؛ ارتباط مستمر و مستقیم مورخ با رهبران و بزرگان واقعه مشروطه، باعث جمع آوری اطلاعات مهم در این باره اسـت. بـا توجه به اینکه ملک‌زاده سال‌ها بعد از واقعه و تحولات مشروطه بـه نگـارش کتـاب خـود پرداخته، فرصت و زمان کافی برای گفت‌گو و جمع‌آوری مطالب از شـاهدان زنـده وقـایع داشته است. به‌طور نمونه؛ در جریـان دسـتگیری ملـک‌المتکلمـین، بـه نقـل از محمـدعلی ملک‌زاده که شاهد وقایع بوده، آن واقعه را روایت می‌کند (همان، ج ۲: ۳۵۰). و یـا «مـانول که یکی از مجاهدین پاکدامن و شجاع است نقل می‌کرد» (همان، ج ۷: ۱۵۲۳) و یا «همسر سید جمال‌الدین نقل می‌کرد» (همان، ج ۲: ۳۸۹) در جایی دیگر می‌نویسد: «شخص مطلعی گفت» (همانجا: ۱۳۸۹).

۳.۲.۲ منابع مکتوب

منابع مکتوب مانند کتب تاریخی و مجلات و تلگراف‌ها و هرآنچـه ملـک‌زاده بـه‌صـورت مکتوب استفاده کرده، در راستای غنای علمی کتاب تاریخ انقلاب مشروطه ایـران اسـت.در باره ویژگی منابع مکتوب ملک‌زاده باید گفت کاربرد فراوان منابع مکتوب، یکـی از نکـات قابل توجه مورخ است که چند دلیل را می‌توان در اهمیت منـابع مکتـوب و نوشـتاری وی برشمرد: نخست تدوین کتب فراوانی که درباره واقعه مشروطه نگارش‌یافته‌انـد و درنهایـت تأثیر مشروطه و گسترش چاپ روزنامه و شکل‌گیری تاریخ‌نگاری با رویکرد مردمی و دیگر سیاست تجددگرایی رضاشاه و تأکید وی بر تاریخ‌نگاری با دیدگاه باستان‌گرایی نقش مهمی در رواج و گسترش صنعت چاپ و تحول در تاریخ‌نگاری پسامشروطه داشتند (رحمانیـان، ۱۳۹۵: ۲۶۹-۲۶۳).

درمجموع منابع مکتوب ملک‌زاده را در کتاب *تاریخ انقلاب مشروطه ایران* به چند دسته می‌توان تقسیم کرد:

اول: منابع تاریخی: *تاریخ مشروطه* نوشته احمد کسروی، *گزارش قیام تهران* نوشته حاج‌مهدی‌آقا کوزه‌کنانی، *تاریخ بیداری ایرانیان* نوشته ناظم‌الاسلام کرمانی، *تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه* نوشته عبدالله مستوفی، کتاب *تاریخ مشروطه ایران* نوشته نیکلا مانوسکی و بسیاری نویسندگان و مورخان دیگر که ملک‌زاده فقط به ذکر نام آنان و یا کتابشان اکتفا کرده است. مورخ در روایت واقعه پارک اتابک و به توپ بسته‌شدن مجلس توسط لیاخوف، از اسناد منتشره دولت روسیه استفاده می‌کند.

دوم: مقالات: مقالات روزنامه‌ها از منابع ملک‌زاده است. توضیح این‌که افزایش مطبوعات یکی از ویژگی‌های مهم در حوزه چاپ در عصر مشروطه است که عمده ویژگی این مطبوعات، بی‌شک تفکرات مشروطه‌خواهی و مفاهیمی از این دست است.

از سوی دیگر فاصله زمانی مورخ با واقعه مشروطه باعث شده تا مورخ اسناد آرشیوی درخوری از مطبوعات آن دوره را مانند «صور اسرافیل»، «نجات» و «حبل‌المتین» و «ایران نو» و غیره استفاده کند که وی در بخش منابع با عنوان «حق‌گزاری» به برخی از آنها اشاره کرده است (همان، ج ۷: ۱۶۲۷). همچنین او از مقالات مجلات خارجی مانند روزنامه «هرالد» یا روزنامه روسی «کاسپی» و یا یکی از روزنامه‌های چاپ پاریس که البته مورخ نام آن را ذکر نکرده، در اثر خود استفاده کرده است. این گستردگی منابع به‌کاررفته جدای از کمک به غنای کتاب *تاریخ مشروطه ایران*، به شناخت دیدگاه و بازتاب نظر و سیاست سایر کشورها در باب رویداد مشروطه ایران کمک می‌کند. درمجموع باید گفت: بر پایه علم دانستن تاریخ از سوی مورخ، وی کوشیده با پایبندی به اصل انصاف تاریخی و انتقاد، از منابع گوناگون در روایت رویداد مشروطه بهره ببرد. در واقع این نوع از کنش مورخ، ناشی از تلاش او برای روایت واقعی رویداد مشروطه است .

در یک جمع‌بندی، در نقد روش تاریخنگاری ملک‌زاده، باید تأکید داشت مورخ در روایت رویداد(علی رغم اینکه در حوزه معرفت‌شناسی، تاریخ را علم می‌داند) بطوریکه در بسیاری از بخش‌های اثرش، پای بندی خود را نشان داده است، اما این مساله مطلق نبوده و در پاره ایی از مواقع نتوانسته است به آن مقید باشد، به طوری که در برخی موارد، در مساله

بازتاب و تحلیل رویدادها، به علت‌های مؤثر در ظهور و بروز آن نمی پردازد ، به‌طور نمونه: در شرح عوامل عقب ماندگی ایران درعصر ناصرالدین شاه؛ به رشد مصرف تریاک اشاره دارد(همان، ج ۱، ص ۶) اما به شرح علل رشد پدیده یاد شده و یا شکست‌های نظامی این عصر نمی پردازد یا در مثالی دیگر؛ در مساله به توپ بستن مجلس، مورخ به انتقاد از مردم در عدم حمایت آنان از مشروطه، می پردازد چنانکه می‌نویسد: «تا چند روز پیش که خبر توپ بستن مجلس نرسیده‌است، مشروطه‌خواه هستند و برای اثبات حقانیت مشروطه، به آیات قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار تمسک می‌جستند، اما امروز ساکت نشسته اند » (همان، ج ۱: ص ۹۴۱) اما به شرح علت های آن نمی پردازد. این مساله در حالی است که مشکلات اقتصادی و اجتماعی و سیاسی ناشی از تحولات یاد شده، توده عوام جامعه را بسیار تحت فشار قرار داده است (فوران، ۱۳۸۹: ۷۳) در نمونه‌ایی دیگر؛ ملک‌زاده در مساله نقش روحانیت در مشروطه ، ضمن تقسیم آنها به گروه‌های حامی یا مخالف مشروطه و شرح برخی از عملکرد آنها ؛ در خصوص آن گروه از روحانیونی که مخالف مشروطه هستند، به شرح علت‌های آن نمی پردازد ، تنها به این نکته بسنده می‌کند: «آخوندهای مستبد» عامل مشکلات اقتصادی جامعه بعد از واقعه به‌توپ بستن مجلس، هستند، آنان مخارج هنگفتی به‌واسطه تبلیغ بر ضد مشروطه بر خزانه کشور تحمیل کرده‌اند (همان، ص ۸۵۵)، حامدالگار، در نقد روش تاریخ‌نگاری مهدی ملک‌زاده، آن را سرشار از درازنویسی و بی‌دقتی می‌داند. (الگار، ۱۳۶۹: ۸) آنچه که کلیت آن، مغایر یافته‌های تحقیق حاضر است.

۳. نتیجه‌گیری

تحول در تاریخ‌نگاری فارسی از دوران پسا مشروطه و شکل‌گیری تاریخ‌نگاری جدید، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ معاصر است. یکی از آثار تاریخ‌نگارانه عصر مشروطه که مورخ آن تلاش کرده، به تاریخ‌نگاری نوین نزدیک شود، کتاب "*تاریخ مشروطه ایران*" نوشته مهدی ملک‌زاده است. از مهم‌ترین علل اهمیت تاریخ‌نگاری ملک‌زاده، حضور مورخ در رویداد واقعه مشروطه است. از دیگر سو؛ بینش و نگرش معرفت‌شناسانه مورخ در باب چیستی و چرایی تاریخ است. آنچه از فحوای کتاب مورخ استنباط می‌شود: ملک‌زاده به معرفت تاریخی باور داشته و تلاش کرده نگاهی علمی به تاریخ داشته‌باشد و از این‌روی در تعریف تاریخ، آن را علمی پیوند یافته با علوم دیگر برشمرده است. در حقیقت؛ ازآنجا که مورخ تاریخ را علم دانسته به الزامات آن پایبند است. چنان‌که از مهم‌ترین دغدغه‌های وی

در روایت رویداد مشروطه: توجه به عقل‌گرایی در روایت تاریخ؛ فاصله‌گیری از تاریخ‌نویسی روایی، پایبندی به اصل تحلیل وقایع تاریخ مشروطه، پایبندی به اصل بی‌طرفی و انصاف تاریخی و استفاده و نام بردن از منابع متقن و گوناگون است.

مورخ، بر پایه بینش معرفت شناسانه، در تلاش است تا واقعه مشروطه را از منظر الزامات و بایستگی‌های علم روایت کند، به‌گونه‌ای که درباب چرایی شکل‌گیری واقعه مشروطه، هم به عوامل داخلی و هم عوامل خارجی تأثیرگذار بر آن می‌پردازد.. وی می‌کوشد در تاریخ‌نگاری متأثر از نوع بینش معرفتی خویش، نگاهی عقل‌گرا و علمی و پرهیز از تأثیرپذیری از احساسات قلبی و حبّ‌وبعض شخصی نسبت به برخی از افراد که سبب دور شدن احتمالی او از انصاف در روایت رویداد مشروطه است، داشته‌باشد. ملک‌زاده؛ همانند مورخانی که توانسته‌اند روش تاریخ‌نگاری خود را به‌روش علمی (تحلیلی) نزدیک کنند، از منابع خود در نگارش تاریخ و سنجش میزان اعتبار آن منابع سخن گفته‌است. به عنوان مواد خام‌کار مورخ، به تحلیل رویداد مشروطه مبادرت کرده و کوشیده است با رعایت اصل انصاف تاریخی، از جانبداری‌های فردی در روایت تاریخ بپرهیزد. هرچند این پایبندی مطلق و تمام‌عیار نبوده و در پاره ایی مواقع دچار لغزش شده است و در تبیین رویدادها و یا نقش گروه‌ها در تحولات از روش علمی فاصله گرفته است.

کتاب‌نامه

آدمیت، فریدون (۱۳۴۸). *امیرکبیر و ایران*. تهران: خوارزمی.

آقاجری، سید هاشم و مهدی دهقانی حسام و کامران حمانی .(۱۳۹۱). «علل اعتیاد در جامعه در عصر قاجار و آثار اجتماعی آن». مجله مطالعات تاریخ اسلام. سال چهارم. شماره ۱۲. صفحات ۳۳-۱۱.

اصیلی، سوسن .(۱۳۸۸). تاریخ‌نگاری عصر ناصری تداوم و تحول. استاد راهنما علی‌اکبری. دانشگاه الزهرا

الگار، حامد (۱۳۶۹). *دین و دولت در ایران* (نقش علما در دوره قاجار). ترجمه ابوالقاسم سری. تهران: توس.

بامداد، مهدی (۱۳۷۱). *شرح رجال سیاسی ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری*. جلد ۴. تهران: زوار.

پرتوی مقدم، عباس (۱۳۸۸). «تأملی در تحولات تاریخ‌نگاری عصر قاجار و عوامل آن تا پیش از انقلاب مشروطه». مجله پیک نور. سال هفتم. شماره دوم، صص ۳ تا ۱۵.

رحمانیان، داریوش (۱۳۹۵). *ایران بین دو کودتا*. تهران سمت.

زرین کوب، عبدالحسین.(۱۳۷۰)تاریخ در ترازو. تهران،انتشارات امیرکبیر.

طبری، محمد بن جریربن یزید (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. ج ۱. تهران: اساطیر.

علوی، ابوالحسن (۱۳۶۳). *رجال عصر مشروطیت*. به‌کوشش حبیب یغمایی و ایرج افشار، تهران: اساطیر.

فوران، جان .(۱۳۸۹). مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران (از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران). ترجمه احمد تدین. تهران، انتشارات مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

محیط طباطبایی، محمد (۱۳۵۴). «روش تحقیق جدید در ایران»، مجله گوهر. سال سوم، شماره ۳۱.

مستوفی، عبدالله (۱۳۷۱). *شرح زندگانی من* یا *تاریخ اجتماعی ایران در دوره قاجار*، جلد ۱. تهران: زوار.

ملک‌زاده، مهدی (۱۳۸۳). *تاریخ انقلاب مشروطه ایران*. جلد ۱و۲و۳. تهران: سخن.

ملک‌زاده، مهدی (۱۳۸۳). *تاریخ انقلاب مشروطه ایران*. جلد ۵ و ۴. تهران: سخن.

ملک‌زاده، مهدی (۱۳۸۳). *تاریخ انقلاب مشروطه ایران*. جلد ۶و۷ . تهران: سخن.